

FOTOGRAFIA I HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ

Les pràctiques educatives de l'escoltisme
de Mallorca durant la dictadura franquista
a través de les fotografies¹
*Educational scouting practices in Mallorca
during the Franco dictatorship seen through
photographs*

Francesca Comas Rubí
Miquel March Manresa
Bernat Sureda Garcia
Universitat de les Illes Balears

Data de recepció de l'original: desembre de 2009
Data d'acceptació: febrer de 2010

ABSTRACT

During the Franco dictatorship, the Catholic Boy and Girl Scout movement in Mallorca represented an educational and cultural alternative to the regime's official youth movements. The educational model that the scouts advocated aimed to train young and girls with critical skills, responsibility and the capacity to develop for themselves values contrary to the submission the dictatorship aimed to instil. Based on a compilation of more than 5000 photographs of Catholic guides and scouts

¹ Aquest article s'ha fet en el marc del projecte «Cambios y continuidades en educación a través de la imagen: una mirada distinta sobre el proceso de renovación educativa. El caso de Baleares (1900-1939)». HUM2007-61420, amb el finançament del Ministeri de Ciència i Innovació en el marc del Pla Nacional R+D+I.

in Mallorca from their reintroduction in 1956 after the Spanish Civil War until now, this article reviews the information these graphic sources contribute towards knowledge of this youth movement's activities and culture. The article also aims to contribute to the debate on the use of photographs as historical documents, in this case by analysing the images of an extra-curricular educational movement. The analysis of the photographic corpus that has been located demonstrates that, despite the many amateur photographers who took part and the diverse situations, periods and circumstances to which these photographs attest, they tend to share an iconic code and symbolic function that reinforces aspects considered basic to the scouting culture and method throughout this period. This photographic corpus demonstrates the importance to the Mallorcan scouts of those days of activities in nature and the discovery of a social and cultural reality that was overlooked in the schools of those years. Furthermore, it proves that photographs are additional source of historical documentation that needs the hands of historians or the other similar interpretative techniques all historical documents require, yet photographs can complement other sources and provide information that is difficult to obtain from other documents. This article particularly focuses on the photographic depiction of the post-war Mallorcan Catholic scout movement from its inception until the late 1960s.

KEY WORDS: youth movements, scouts, photography, Mallorca.

RESUM

A partir d'una recerca sobre les fotografies de l'escoltisme i el guiatge catòlic de Mallorca des de la seva reintroducció després de la Guerra Civil, el 1956, fins a l'actualitat, en aquest article es fa una revisió sobre la informació que aporten aquestes fonts gràfiques per conèixer les activitats i la cultura d'aquest moviment juvenil. L'anàlisi del corpus fotogràfic localitzat posa en evidència que, malgrat l'elevat nombre de fotògrafs aficionats que hi han intervingut, la diversitat de situacions, i les diferències d'època i de circumstàncies de les quals donen testimoni les fotografies, aquestes tendeixen a compartir un codi icònic i una funció simbòlica que reforça aquells aspectes que es consideren fonamentals en el mètode i en la cultura escolta de cada moment. Per altra banda, es comprova que la fotografia és un document històric més en mans dels historiadors que necessita d'aquestes o similars tècniques interpretatives que tot document històric però que pot complementar altres documents, aportant informació que difícilment es pot obtenir d'altres fonts. En aquest article ens hem centrat fonamental-

ment en la representació fotogràfica de l'escoltisme catòlic mallorquí de la postguerra, des de la seva creació fins a finals de la dècada dels seixanta del segle XX.

PARAULES CLAU: moviments juvenils, escoltisme, fotografia, Mallorca.

RESUMEN

A partir de una recopilación de más de 5000 fotografías del escultismo y del guido católico de Mallorca desde su reintroducción después de la Guerra Civil el 1956 hasta la actualidad, en este artículo se hace una revisión sobre la información que aportan estas fuentes gráficas por conocer las actividades y la cultura de este movimiento juvenil. El análisis del corpus fotográfico localizado pone en evidencia que, pese al elevado número de fotógrafos aficionados que han intervenido y de la diversidad de situaciones, diferencias de época y de circunstancias de las que dan testimonio las fotografías, éstas tienden a compartir un código icónico y una función simbólica que refuerza aquellos aspectos que se consideran fundamentales en el método y en la cultura del escultismo de cada momento. Este corpus fotográfico nos muestra la importancia que para los scouts mallorquines de aquellos años tenían las actividades en la naturaleza y el descubrimiento de una realidad social y cultural que estaba olvidada en la escuela de aquellos años. Por otra parte se comprueba que la fotografía es un documento histórico más en manos de los historiadores que necesita de las mismas o similares técnicas interpretativas que todo documento histórico pero que puede complementar las otras fuentes, aportando información que difícilmente se puede obtener de otros documentos. En este artículo nos hemos centrado fundamentalmente en la representación fotográfica del escultismo católico mallorquín de la postguerra des de su creación hasta finales de la década del sesenta del siglo XX.

PALABRAS CLAVE: movimientos juveniles, scouts, fotografía, Mallorca.

INTRODUCCIÓ

Alguns dels signants d'aquest article, de joves, a finals dels seixanta i al llarg dels setanta, vàrem participar activament en el Moviment Escolta de Mallorca. Malgrat dedicar-nos posteriorment a la història i més específicament a la història de l'educació, fins fa uns anys no vàrem ser capaços d'aproximar-nos a l'es-

tudi d'aquell moviment juvenil en els anys en què el vàrem viure. Han hagut de passar dècades per assolir el distanciament suficient que ens fes possible un mínim d'objectivitat en relació amb els fets que vàrem viure. Aquesta circumstància ens ha obligat a extreure la nostra sensibilitat i capacitat d'interpretació per encaixar els nostres records, dels quals no podíem escapar, amb les fonts de tot tipus que existien per arribar a síntesis interpretatives que tinguessin solidesa científica. Aquesta doble condició d'historiadors i testimonis dels fets ens ha ajudat molt a l'hora de reflexionar sobre el valor de les fonts històriques, la seva capacitat per servir de suport al coneixement dels fets i la influència de la intencionalitat, l'atzar i altres factors en la seva conservació i en la configuració del corpus documental que ens ha arribat fins a l'actualitat i que es converteix en la primera matèria amb la qual treballa l'historiador.

Després de diverses aproximacions a les fonts escrites d'arxius públics i privats que vàrem anar donant a conèixer² i d'altres aproximacions a partir de diaris personals³ ens vàrem interessar pel valor que podien tenir les fonts fotogràfiques.

Les fonts d'arxiu aporten bona informació sobre els aspectes organitzatius del moviment escolta d'aquells anys de finals de la dictadura franquista. Donen a conèixer especialment els debats que es produïen a les reunions dels òrgans directius, les directrius oficials o el funcionament econòmic i administratiu de la institució. Encara que alguns diaris personals de participants a les activitats o anotacions particulars, poc abundants, aporten un poc més d'informació sobre les activitats, el model i la cultura educativa de l'escoltisme, ha quedat molt poca documentació sobre aquests aspectes. Els testimonis personals encara existents aporten una visió rica però fragmentària i en ocasions molt deformada per l'impacte que té el pas del temps i les experiències viscudes posteriorment sobre els records. Per aquest motiu els estudis sobre l'escoltisme, basats en fonts escrites, que s'han publicat presten més atenció a l'evolució dels models organitzatius i de les directrius educatives i pedagògi-

² SUREDA GARCIA, Bernat; MARCH MANRESA, Miquel. «La reforma educativa de l'escoltisme mallorquí de finals dels seixanta i la formació de caps» i «De la secció unitària a les unitats de rangers i pioners i la renovació pedagògica de l'escoltisme mallorquí (significació i antecedents)», *XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans: La renovació pedagògica*. Girona: CCG Edicions, 2003. Pàg. 331-344 i 345-355. SUREDA GARCIA, Bernat; MARCH MANRESA, Miquel. «La renovación del método educativo en las asociaciones juveniles católicas en los años sesenta del siglo XX». *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, 22-23, 2003-2004, pàg. 123-138.

³ SUREDA GARCIA, Bernat. «El modelo educativo del escultismo católico femenino en Mallorca a mediados de los años sesenta del siglo XX a través de un diario de actividades». *XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación. Etnohistoria de la Escuela*. Burgos: Universidad de Burgos, SEDHE, 2003, pàg. 741-751.

ques teòriques. Per aquest motiu vàrem dirigir la nostra atenció a una font poc estudiada com són les fotografies.

Durant uns anys ens vàrem dedicar a arregar material, fer còpies, localitzar i datar un nombre important d'arxius fotogràfics particulars i recollir més de cinc mil fotografies sobre les activitats de l'escoltisme entre 1956 i 2006. Una primera aproximació a aquest fons documental va donar lloc al llibre *50 anys d'escoltisme a Mallorca, 1956-2006*.⁴

Ja fa molt que els historiadors —i en general els investigadors de les ciències socials— s'interessen per les fotografies, però al mateix temps la utilització, interpretació i el valor de la fotografia com a font històrica no deixa de ser tema de debat a la literatura científica. El camp de la història de l'educació no és aliè a aquest debat. Encara que la confrontació d'opinions sobre el valor de la fotografia com a font històrica, en el cas de la història de l'educació, s'ha centrat molt en les fotografies escolars i en el seu valor per reconstruir la cultura i les activitats de l'escola o per representar els models escolars d'una època determinada, el debat suscitat és interessant també per als que volem aproximar-nos al camp de l'educació fora de l'escola fent servir fonts fotogràfiques.⁵

Com han indicat Catherine Burke i Ian Grosvenor, en la literatura acadèmica recent relacionada amb la història de l'educació s'observa una creixent actitud crítica sobre els usos de les imatges com a evidència històrica, una actitud crítica que contempla també la manca d'acord sobre els procediments acadèmics que s'han de fer servir per estudiar la imatge i en relació amb el grau de representativitat, realisme i objectivitat que té la imatge fotogràfica.⁶

⁴ MARCH MANRESA, Miquel; SUREDA GARCIA, Bernat. *50 anys d'escoltisme a Mallorca, 1956-2006*. Palma de Mallorca: Di7 Edició, 2006.

⁵ Vegeu LAWN, Martin; ROUSMANIERE Kate; GROSVENOR, Ian. *Silences and Images. The Social History of Classrooms*, New York, 1999. Monogràfic: *The Challenge of the Visual in the History of Education, Paedagogica Historica*, Supplementary Series, Volume VI, 2000. LAWN, Martin; GROSVENOR, Ian. «Ways of seeing in education and schooling: emerging historiographies», al número monogràfic dedicat al tema en la revista *History of Education*, 2001, vol. 30, 2, pàg. 105-108. NÓVOA, António. «Texts, Images, and Memories: Writing 'New' Histories of Education», POPKEWITZ, Th. S.; FRANKLIN, B. M.; PEREYRA, M. A. (ed.), *Cultural History and Education, Critical Essays on Knowledge and Schooling*, New York: Routledge Falmer, 2001, pàg. 45-66. BURKE, P. *Eyewitnessing: The uses of images as historical evidence*. Ithaca: NY Cornell University Press, 2001. POZO ANDRÉS, M. del Mar. «Imágenes e Historia de la Educación: Construcción, reconstrucción y representación de las prácticas escolares en el aula», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, 25, 2006, pàg. 291-315. Vegeu també el número monogràfic presentat per Catherine Burke publicat per *History of Education*, vol. 36, núm. 2, 2007, dedicat a l'educació del cos, on es fan servir abundantment les fotografies com a font educativa.

⁶ BURKE, Catherine; GROSVENOR, Ian. «The progressive image in the history of education: stories of two schools», *Visual Studies*, vol. 22, núm. 2, setembre de 2007, pàg. 155-168.

Realment la relació entre escola i fotografia ha estat sempre molt mediatitzada per la funció simbòlica que ha fet l'espai escolar en la configuració de la modernitat. L'escola, el seu interior i exterior, no deixa de ser un espai públic, i la seva representació, una icona de l'actuació dels poders públics o d'institucions de la societat civil en la configuració de models educatius, de la identitat nacional, de la construcció de la societat del benestar, de l'atenció als sectors més desvalguts o simplement de la modernització de les institucions. Per aquest motiu la representació gràfica del món escolar està molt contaminada per un control de significats. Les fotografies escolars tenen un fort control de significació. Estan fetes quasi sempre amb un objectiu concret: propaganda, legitimació de certes pràctiques educatives o voluntat de mostrar i donar a conèixer determinats esdeveniments. En molts de casos les fotografies escolars mostren escenografies o rituals escolars molt formalitzats que poden enfosquir l'autèntica dinàmica del dia a dia a l'escola. La fotografia escolar no sol ser espontània. No és habitual trobar un membre de la comunitat educativa amb una càmera fotogràfica penjada al coll per fer fotografies durant les activitats escolars formals. El que recullen les imatges fotogràfiques fetes a les institucions escolars solen ser muntatges fets en ocasió de determinats esdeveniments i, per tant, s'hi troba poca espontaneïtat.

En el nostre cas les fotografies recollides tenen l'avantatge de representar imatges recollides en la majoria dels casos pels mateixos participants en les activitats escoltes i no estar mediatitzades per una funció concreta. Les activitats de l'escoltisme no tenen la formalitat que té l'entorn escolar ni formen part de models que puguin ser de gran transcendència per conformar opinions públiques. Aquests avantatges no impliquen que la nostra aproximació al material fotogràfic pugui ser feta amb ingenuïtat i sense bagatge crític. Tota fotografia —com tot document històric— és un fragment de la realitat pretèrita que no escapa, per espontània que sigui, a la voluntat, més o menys conscient, del fotògraf per donar una significació concreta a la seva instantània.

LES CARACTERÍSTIQUES DE L'ESCOLTISME I EL GUIATGE MALLORQUÍ SOTA EL FRANQUIISME

Malgrat que les directrius del moviment dels *Boys i Girls Scouts* en l'àmbit internacional i al llarg de la seva evolució històrica presenten trets comuns derivats de l'orientació que els donaren els seus creadors, Robert Baden-Powell i la seva germana Agnes, la forma concreta com aquest s'ha aplicat als diversos

indrets geogràfics i la significació històrica que en cada moment ha tingut variïn substancialment. El context cultural, polític i social en el qual en cada cas s'ha aplicat l'escoltisme ha condicionat la seva orientació i la valoració i interpretació històrica que se'n pot fer.

Les idees de R. Baden-Powell sobre la forma d'educar els joves que es comencen a divulgar a principi del segle XX i que acabaran concretant-se en la creació de l'escoltisme entorn de 1908, i poc més tard del guiatge, responen a la idea de formar els joves i les joves mitjançant l'activitat, el joc i el treball en equip —concretat en el sistema de patrulles— per aconseguir subjectes capaços de valer-se per ells mateixos, amb iniciativa, independents, amb voluntat de ser solidaris però sense renunciar a la seva autonomia personal, formats com a persones amb criteri i llibertat abans que sotmesos a models imposats per la societat o els Estats. Es tracta d'una proposta educativa que connecta molt bé amb la tradició britànica i que proposa la formació d'una personalitat i d'un caràcter independent com el punt de partida necessari per assolir una socialització que no impliqui la renúncia al propi criteri i a l'autonomia personal. L'escoltisme, basat en l'educació per a l'acció, l'agrupació lliure, la convivència en petits grups i el respecte a la personalitat i la individualitat, es convertia en una bona recepta educativa en defensa d'una societat liberal per evitar que els joves se sentissin atrets per idees revolucionàries o es deixassin enlluernar pels discursos retòrics a favor dels patriotismes estatistes, els comunitarismes totalitaris o els sectarismes. Al mateix temps l'escoltisme es conforma com una mística que comporta rituals, cerimònies, símbols, terminologies concretes que donen un aire misteriós a les seves activitats i exigeixen un procés d'iniciació i de superació gradual de proves per accedir a nivells superiors.

L'escoltisme i guiatge mallorquí durant el franquisme participa d'aquests trets comuns de l'escoltisme internacional, però per l'entorn social, polític i cultural en el qual es va desenvolupar presenta característiques pròpies i va tenir una orientació i una funció específica en el marc d'una societat que vivia sota una dictadura però que experimentava un procés de desenvolupament que cada cop exigia majors nivells de llibertat i de reconeixement de la diversitat cultural i lingüística.

L'escoltisme i guiatge mallorquí de la postguerra sorgeix i es desenvolupa molt lligat als moviments escoltes i del guiatge de Catalunya. El reconeixement de l'Església catòlica en marcà l'orientació confessional, però també li va permetre un cert marge de llibertat enfront de les directrius de la política juvenil del règim franquista i del marc legal de la dictadura, que, fora de les organitzacions juvenils oficials, tan sols tolerava les catòliques. Com a

Catalunya, l'escoltisme i guiatge de Mallorca es creà i consolidà en un cert clima de clandestinitat que tan sols el suport de l'Església catòlica suavitzava. Ni tan sols no tenien el reconeixement de les organitzacions escoltes internacionals, que tan sols acceptaven organitzacions estatals. En aquesta situació l'escoltisme català i mallorquí es configurà com un espai cultural i educatiu alternatiu tant a les organitzacions juvenils del règim com als models educatius tradicionals que es donaven a les escoles de l'època. L'escoltisme i guiatge mallorquí, per influència de les organitzacions escoltes catalanes, assumeix un compromís amb la cultura i la llengua catalana, que aleshores estava proscribida de les esferes públiques.

El 1956, apareixen a Mallorca dos grups escoltes masculins. Un creat pel pare Miró, dels Teatins, amb una orientació semblant a la que havien tingut els Exploradores de España, de tendència més militarista, i l'altre, creat per Eladi Homs i acollit a la Joventut Antonina. Eladi Homs i Zimmer, que havia ocupat càrrecs directius del Moviment Escolta Català, i aleshores residia a Mallorca, acaba fusionant els dos grups i rebent el suport del bisbat. Uns quants anys més tard, Maria Ferret, esposa d'Eladi Homs, es farà càrrec també d'una unitat de noies guies. Sota la protecció de l'Església, el Moviment Escolta de Mallorca i el Guiatge Catòlic de Mallorca⁷ es varen desenvolupar d'una forma important al llarg de la dècada dels seixanta i principis dels setanta. Amb nombrosos agrupaments, especialment a Palma, però també en pobles com Manacor, Bunyola o Sóller, l'escoltisme mallorquí va suposar un autèntic moviment de renovació educativa que contrastava amb el tradicionalisme escolar d'aquells anys. L'aplicació de mètodes actius, les activitats a la natura, l'ús i la defensa de la llengua catalana en les activitats, la preocupació per donar a conèixer la nostra història i la nostra cultura, etc., feren de l'escoltisme i del guiatge un model pedagògic que tingué fins i tot influència sobre un món escolar molt més limitat aleshores en les seves possibilitats de reforma.

Però l'aplicació del mètode escolta que es va fer a Mallorca era també prou oberta per integrar aportacions metodològiques i principis pedagògics molts diversos que el feren molt plural. La diversitat de maneres d'entendre l'escoltisme es va anar ampliant i es feren més marcades amb el pas dels anys, amb la intervenció de més persones, amb el creixement dels grups i la varietat dels entorns socials dels distints grups, amb la integració de noves idees i principis

⁷ Des dels orígens l'escoltisme mallorquí va tenir molt marcada la diferència entre el moviment masculí i el femení. La fusió dels dos moviments després de superar moltes resistències no es va produir fins el 1976.

pedagògics i amb els canvis culturals i socials que es donaren al llarg de les dècades finals del franquisme.

En els primers anys, en què el liderat de l'escoltisme mallorquí va recaure en Eladi Homs, es pot pensar en la influència del clima pedagògic, intel·lectual i religiós que ell havia viscut els anys anteriors a Catalunya i, concretament, amb els referents d'Antoni Batlle i Raimon Galí i, a través d'ells, de la tradició clàssica dels Scouts de França. Com han indicat A. Balcells i G. Samper, fent referència al pensament de Raimon Galí: «feia l'elogi de la cristiandat, considerava que la decadència d'Occident tenia com a causa el retrocés de la cristiandat i presentava un humanisme idealista però antirracionalista com a remei. Blasmava la societat contemporània en nom del providencialisme.», i continuen: «Exaltava el *misteri*, i la *mística del camp*, que suposava fidelitat a les persones i a un estil moral més que no pas a les ideologies, sempre encobridores de passions», i més endavant: «També elogiava els valors ascètics, heroics i, en suma, els valors militars».⁸

Aquestes idees referides a Raimon Galí, però que eren bastant esteses entre els moviments catòlics catalanistes de resistència cultural antifranquista d'aquella època, ens poden servir de referència per entendre alguns dels ideals de l'escoltisme que es desenvolupa a Catalunya i a Mallorca en aquells primers anys. Al mateix temps la recuperació de l'escoltisme català de la postguerra estava ben arrelada en la tradició educativa renovadora que s'havia viscut a Catalunya des de principi del segle XX fins a la victòria de les tropes franquistes. L'escoltisme podia suposar un instrument per aconseguir, en el marc d'un clima advers, la continuïtat del projecte regenerador, civilitzador i modernitzador que havia impulsat el catalanisme burgès i conservador d'abans de la guerra. Pels testimonis que tenim, l'escoltisme mallorquí d'aquells moments estava profundament inspirat en els principis d'un tradicionalisme catòlic revitalitzat i actualitzat, combinat amb elements d'idealisme i d'un romanticisme que reivindicava l'aventura, l'esforç i el antitecnicisme en una societat on aquests valors contrastaven amb la recerca de la comoditat. El component de patriotisme, que des dels orígens tenia l'escoltisme, també podia ser encaixat perfectament en els esquemes de l'escoltisme català i mallorquí.⁹ En aquest cas el que es pretenia difondre no era un patriotisme estatalista espanyol que, defensat pel franquisme, era rebutjat pels inspiradors de l'escoltisme català

⁸ BALCELLS, A.; SAMPER, G. *L'escoltisme català (1911-1978)*. Barcelona: Barcanova, 1993, pàg. 178.

⁹ En relació amb el component patriòtic de l'escoltisme en els orígens, vegeu: PRYKE, Sam. «The popularity of nationalism in the early British boy Scout movement», *Social History*, vol. 23, 3, 1998, pàg. 309-324.

d'aquesta època, sinó un nacionalisme que era identificat amb la recuperació de la identitat nacional d'un país amb una llengua i una cultura pròpies diferents de l'espanyola.¹⁰ Cal recordar que Eladi Homs i Zimmer, qui més influència va tenir en la recuperació de l'escoltisme a la Mallorca de postguerra, era fill del pedagog Eladi Homs i Oller, un dels teòrics del projecte educatiu del noucentisme català.¹¹ Era també amic de Raimon Galí i Herrera, al qual ja s'ha fet referència, qui era a la vegada fill d'Alexandre Galí, un altre dels teòrics d'aquell moviment renovador de principi del segle XX i que a la postguerra va inspirar els moviments escoltes catalans.¹²

L'escoltisme mallorquí de final dels cinquanta i dels seixanta es fonamentava en una mística de l'esforç, de l'aventura, de fer camí, de la responsabilitat, de l'austeritat i del servei al país inspirada en els valors catòlics. L'exaltació de les habilitats manuals, de l'esperit de supervivència basat en les pròpies capacitats personals i contrari als tecnicismes, al consumisme i a la comoditat, la valoració de la disciplina i l'ordre en les actuacions personals i en els comportaments col·lectius, conformaven un ideal atractiu per a molts de joves. Era un escoltisme que recelava d'una politització partidista que pogués dissoldre la unitat dels principis inspiradors, molt marcat per concepcions tradicionals que rebutjaven, especialment per qüestions morals, els grups mixtos, però que proposaven una educació de les dones molt similar a la dels homes i molt més avançada i completa que la que impulsava la pedagogia oficial del règim franquista. Un escoltisme profundament catòlic i de convicció catalanista que pel seu tarannà cercava més els seus membres entre les classes mitjanes i intel·lectuals, i tenia poca acollida, o gens, entre les classes altes i les més desfavorides. Hem pogut consultar pocs escrits d'Eladi Homs —més aviat era un home d'acció que un teòric, com ell mateix es definia, recalcant aquesta orientació que defugia l'excessiva teorització—, però alguns dels conservats són significa-

¹⁰ A l'escoltisme mallorquí la idea de país formava part dels principis escoltes, encara que la seva concreció no superava gaire la defensa de la llengua catalana contra la imposició de la castellana en els àmbits públics, i un difús sentiment d'identitat diferent de l'espanyol defensat pel franquisme. Per exemple, el cap d'agrupament Josep M. Magrinyà i Brull el 1969 escriu: «El de la llengua és el més important d'aquells elements primaris que defineixen el nostre escoltisme. Si defugim trobar-nos amb la nostra llengua no podem anar gaire més allà en el reconeixement de la nostra personalitat». *Circular de les Delegacions Diocesanes d'Escoltisme de Mallorca* (novembre de 1969), pàg. 9.

¹¹ GONZÁLEZ-AGAPITO, J.; MARQUÈS, S.; MAYORDOMO, A.; SUREDA, B. *Tradicció i renovació pedagògica. 1898-1939. Història de l'Educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 35-48.

¹² AA. VV., *Acte d'homenatge a Alexandre Galí*. Barcelona: Associació Blanquerna, 1980; AA. VV., *L'obra pedagògica d'Alexandre Galí*. Barcelona: ICE de la Universitat de Barcelona, 1981.

tius del seu pensament. Per exemple, en una de les primeres circulars enviades als escoltes, escriu:

Uns al·lots amb un permanent contacte amb la Creació on hi hauran après a veure l'obra de Déu. El coneixement de l'Evangeli i de les Sagrades Escripures per cercar-hi els designis de Déu sobre el seu poble i la formació de l'Església. Un contacte paternal i comunitari a l'entorn de l'altar i de la vida de la Unitat, han d'esser les vares per a formar uns al·lots intel·ligents i lliures perquè després serveixin amb eficàcia Déu en l'Església i els seus germans des del lloc que Ell vulgui; i així farem Escoltisme.¹³

En una altra circular enviada pel cap d'any de 1964 escriu:

En primer lloc, ens hem de preparar per a la nostra personalitat, i aquesta es realitzarà en la mesura en què ens sentim vinculats als germans, a una comunitat. L'Escoltisme ens ha d'ajudar a descobrir que som membres d'una comunitat. No sols la de la família, la de la Unitat, sinó la del veïnat, la del treball, la de l'Església, la del país... Vivim com desarrelats, perquè el nostre món és un món fragmentat, atomitzat, tot en moviment. No hi ha tranquil·litat per pensar, per meditar, per pregar, per desenrotllar la nostra vida interior, i sense el silenci, l'home no pot adorar Déu ni estimar els altres, perquè tot volta entorn d'un mateix.¹⁴

Durant la dècada dels seixanta a Mallorca, a mesura que es produeix un creixement quantitatiu important de l'escoltisme, amb la incorporació de nous personatges als equips de direcció, es deixa sentir la presència de noves idees i tendències que, per influència de l'escoltisme francès i català, progressivament van diversificant la manera d'entendre l'escoltisme. La influència del Concili Vaticà II (1962-1965) provocà una reflexió en la forma d'entendre l'espiritualitat i la confessionalitat del moviment. Com també passà amb altres organitzacions, com les Joventuts Obreres Catòliques, l'escoltisme intensificà la seva autonomia de la jerarquia catòlica. Com la resta de la societat mallorquina en aquests anys, l'escoltisme experimenta un procés de secularització. Comença a sorgir la contestació contra l'ús excessiu de símbols externs com els uniformes, les banderes o les insígnies. Els rituals perden part de la seva funció mística.

¹³ Circular octubre-novembre de 1962. Arxiu del Moviment Escolta de Mallorca.

¹⁴ HOMS, E. «Cap d'any 1964», *Circular de l'ODICE Mallorca*, 1964.

Nous mètodes pedagògics, com la pedagogia Freinet, la pedagogia no directiva, la dinàmica de grups o les tècniques d'expressió, enriqueixen la simplicitat metodològica inicial, i els debats i les converses, sense sortir dels locals de trobada, sobre temes personals i socials esdevenen activitats tan importants com les excursions al camp o les activitats a l'aire lliure. La mística de la natura i l'ètica individual comencen a deixar pas a un major compromís social que comporta la descoberta de la marginació i d'altres efectes negatius del desenvolupament econòmic basat en el turisme que viu la societat mallorquina. El que en principi era un compromís idealitzat amb el país i amb la cultura pròpia es va omplint ara de nous continguts i compromisos més concrets que resulten de l'anàlisi crítica de la realitat social que el mateix mètode promou. Un compromís que des de mitjan dècada dels setanta i la dècada dels vuitanta va portar molts dels que havien viscut l'escoltisme a la militància política o cívica i a actuacions col·lectives en defensa dels valors democràtics i de la conservació dels espais naturals. Unes conseqüències que posaven en evidència els efectes d'un model educatiu que formava l'esperit crític, fins i tot els anys de la dictadura franquista.

Aquests canvis es materialitzaren i feren més evidents a final dels anys seixanta amb la reforma que va suposar la introducció a l'escoltisme mallorquí, seguint un procés similar al de l'escoltisme francès, català o valencià, del mètode rangers i pioners, que implicava la divisió en dos nivells de les antigues seccions unitàries tradicionals: el de rangers i esplets (de 12 a 14 anys) i el de pioners i caravel·les (de 15 a 17 anys). La nova estructuració pretenia ajustar millor l'aplicació dels mètodes a l'edat dels nins i nines i superava l'antiga agrupació que anava dels 12 als 16 anys. Amb la nova metodologia les tècniques escoltes tradicionals es varen ampliar i passaren de ser un fi en si mateixes a convertir-se en un instrument de formació i esdevenir un element de treball adreçat a aconseguir les fites educatives.

La cultura escolta formada per símbols, rituals, referents estètics i llenguatges propis es fa més permeable a les influències exteriors, i manifesta aquesta voluntat de compromís amb la comunitat, d'obertura a les preocupacions socials, polítiques i culturals dels joves d'aquelles edats. Ja no es vol fer un món a la imatge escolta, sinó que l'escolta s'ha d'inserir en la problemàtica social. A partir de principi del setanta, cada vegada més membres de l'escoltisme i del guiatge es varen comprometre amb associacions polítiques o socials clandestines.¹⁵ L'antifranquisme que mostraren molts de membres de l'escoltisme fou

¹⁵ En unes notes de resum dels debats d'una trobada de la Ruta, els grups formats pels més grans, el 1967, feta al puig de Santa Llúcia, sobre el tema de l'ambient polític a Mallorca, es poden llegir aquestes

una conseqüència de la formació cívica rebuda i de la sensibilització social i cultural que l'escoltisme catòlic mallorquí va saber inculcar als seus membres. Aquesta creixent influència política sobre l'escoltisme no va deixar de preocupar alguns dels seus dirigents especialment preocupats per l'orientació esquerrana d'alguns grups escoltes.

Tot aquest conjunt d'elements simbòlics, de referents que configuren els imaginaris col·lectius i donen lloc a una escenografia escolta és el que es reflecteix a les fotografies que es feien i que s'han conservat.

LES FOTOGRAFIES DE L'ESCOLTISME

Es pot dir que a les més de cinc mil fotografies recollides de particulars i de l'arxiu del mateix moviment escolta hi són reflectides totes les activitats, els esdeveniments, les celebracions, i altres actes destacats propis de l'escoltisme i el guiatge catòlic a Mallorca.

Hi ha fotografies de sortides (excursions d'un dia o dos), de campaments, d'hivern i d'estiu, de cerimònies rituals com les promeses, els passos, les proves, les misses i altres celebracions religioses, fotos de grups d'escoltes, a l'aire lliure o als locals, de locals d'agrupament (seccions, clans, etc.), de racons de patrulla, d'activitats concretes dins els campaments o sortides com són: fer ràpel, escalades, cuina, neteges, del cos i dels llocs, curses, sortides amb bicicleta, a cavall, recessos, de contemplació de la natura, de reunions, d'actes públics i socials, d'actes reivindicatius, etc.

paraules, que en aquella època haurien estat considerades subversives per les autoritats franquistes: «De la dignitat de la persona humana ve el dret de prendre part activa de la vida pública i de contribuir personalment a la consecució del bé comú. L'home, com a tal, enfora d'esser l'objecte i un element passiu de la vida social, és i ha de ser el subjecte, el fonament i el fi. Dret fonamental de la persona és també la tutela jurídica dels propis drets: tutela eficaç, imparcial i informada pels criteris objectius de justícia. Indiscutiblement aquest dret és de tothom i no sols d'una classe privilegiada.

»Tres fenòmens caracteritzen la nostra època: la promoció econòmico-social de les castes treballadores, després es va estendre al dret de naturalesa política i finalment al dret de participació en la cultura. També apareix modernament l'ingrés de la dona a la vida pública.

»A Mallorca, la participació activa a la vida pública, les inquietuds pels problemes socials, el sentit de poble i en definitiva aquestes expressions de maduresa i responsabilitat són pràcticament inexistentes, fruit, creim, d'una educació mancada d'obertura, censurada, d'una informació tergiversada i d'una manca de llibertat influenciada també per unes famílies cremades per una guerra civil.

»Creim que actualment, entre els joves, tornen a néixer unes inquietuds polítiques, fruit d'unes visions sinceres d'uns problemes socials». Arxiu del Moviment Escolta de Mallorca.

Les fotografies recollides abasten un període cronològic que va del 1956 fins a l'actualitat. Són fotografies corresponents a 15 grups o agrupaments masculins, 9 de femenins i 14 grups mixtos, alguns, resultat de la fusió dels anteriors. La base de dades elaborada inclou la datació de les fotografies, la localització, la procedència, el fotògraf, si es coneix, i la persona o institució que ha cedit la foto. Tot i saber que les moltes fotografies recollides no són ni una petita part de les que, sens dubte, es conserven, es pot dir que són una mostra molt completa de les activitats de l'escoltisme i el guiatge catòlic de Mallorca al llarg de més de cinquanta anys.

A partir de la col·lecció arplegada es pot seguir l'evolució de molts d'aspectes de la metodologia educativa, de les activitats i de la forma d'actuar de l'escoltisme masculí i femení. Són especialment evidents els canvis en els uniformes, en els símbols com banderes o insígnies, en les cerimònies, etc. Es poden constatar també continuïtats com la importància donada a les activitats a la natura, als jocs i a l'esport, al treball en grup, a les cerimònies religioses, a les manifestacions d'identitat i de companyonia, etc.

Pel que fa a les condicions d'obtenció de les fotografies, cal dir que aquestes han variat poc al llarg dels anys als que corresponen les imatges, si exceptuam el canvis introduïts per la fotografia digital. Totes les fotografies que hem arplegat són fetes per les mateixes persones que participaven en les activitats. No hem trobat en cap cas fotografies obtingudes per professionals aliens als mateixos grups ni fotografies d'estudi, com era habitual en èpoques anteriors. Fins i tot les fotografies més antigues que hem arplegat estan fetes amb màquines fotogràfiques portàtils dels mateixos escoltes. Aquest fet és rellevant per entendre les condicions de producció d'aquestes fotografies i és una condició que cal tenir present a l'hora de valorar el grau d'objectivitat o d'intencionalitat subjectiva dels fragments de realitat que reproduïxen. Els fotògrafs que hi intervenien estaven implicats en les activitats, no eren externs ni professionals aliens. Els que captaven les imatges participaven de la cultura escolta i sabien el significat i el sentit de les activitats i els fets que fotografiaven. És a dir, que les fotografies que hem estudiat —com en altres casos derivats de la popularització de la fotografia i de l'aparició dels fotògrafs afeccionats— les han fet «des de dins» les persones que coneixien els codis de representació i el llenguatge simbòlic del propi grup.¹⁶ Ja fa temps que els científics han abandonat els prejudicis

¹⁶ BALDI, A «Foto familiare e ricerca antropologica: un tentativo d'analisi». LUSINI, S. (ed.) *Fototeche e Archivi fotografici. Prospettive di sviluppo e indagine delle raccolte*. Prato: Archivi Fotografico Toscano, 1996, pàg. 147-148.

positivistes que donaven a la fotografia un valor testimonial objectiu. La popularització de la fotografia, a causa de l'abaratiment de costos i de la simplificació tècnica, encara que ha permès una major llibertat en relació amb els codis i academicismes estètics dels professionals, no ha fet més objectius i menys convencionals els testimonis fotogràfics. Com ha assenyalat P. Bourdieu, l'automatisme de les càmeres i la major facilitat per captar fotografies que és pròpia de la fotografia d'afeccionat no eviten que el fotògraf no seleccioni, entre tots els possibles temes, esdeveniments, enquadraments o composicions, aquells que responen a valors estètics i ètics del grup al qual pertany.¹⁷ En el cas de les fotografies de l'escoltisme mallorquí, els distints fotògrafs dels quals tenim imatges pretenen solemnitzar i eternitzar determinats moments, poses, composicions o enquadraments que responen i representen allò que es considera important i significatiu per al conjunt dels membres del grup. Encara que les qüestions tècniques hi poden influir —per exemple, l'existència de llum suficient que fa que tinguem poques fotos d'activitats nocturnes com els focs de camp—, la distinció entre allò que és fotografiable i allò que no mereix ser fotografiat està determinada per un esquema de valors, d'expectatives i de codis simbòlics propis del grup.

Malgrat que les fotografies de l'escoltisme estan fetes en un medi poc formalitzat o institucionalitzat, en la majoria dels casos responen a una composició preparada i tenen poc d'espontànies, i per les poses i els gests els personatges fotografiats són conscients que l'escena quedarà eternitzada i serà vista per altres persones. Encara que la fotografia digital ha popularitzat encara més l'accés als dispositius fotogràfics i ha permès captar més fotografies sense increment de cost i per aquest motiu podem trobar fotografies més espontànies, no es trenca completament amb la selectivitat i tria dels temes, de les composicions i de les situacions.

Amb independència dels canvis que es donen amb el temps, el corpus fotogràfic de l'escoltisme ens transmet un conjunt de missatges construïts amb un repertori d'elements simbòlics i amb una morfologia i una sintaxi visuals més o menys conscients. El discurs visual que ens transmet les fotografies escoltes vol recalcar la identitat i el que es consideren els valors del mètode escolta: la cohesió del grup, la companyonia, la disciplina i l'ordre, la responsabilitat, l'esforç per superar les dificultats, la religiositat, el respecte i la valoració de la natura, l'habilitat manual i l'esperit d'aventura. Les fotografies no reproduïxen

¹⁷ BOURDIEU, P. *Un arte medio: Ensayo sobre los usos sociales de la fotografía*. Barcelona: Gustavo Gili, 2003.

més que en casos excepcionals situacions de confrontació o de violència, de desordre o de brutor, de desànim o de tristor, que també es donaven com en qualsevol activitat humana. Per altra banda, cal constatar que, tret d'algunes excepcions en què es fotografien reunions o assemblees, al contrari de la documentació d'arxiu, que ens dóna més informació sobre els aspectes organitzatius i burocràtics, les fotografies mostren molt més les realitzacions pràctiques i els seus resultats.

A la fotografia 1 s'hi veu un grup de set al·lotes guies del moviment femení devers el 1967. Per la informació que en tenim, són de diferents agrupaments escoltes: Reina Constança, Joan XXIII i Sant Josep Obrer. Aquesta diversitat queda constatada pels colors dels fulards, ben col·locats en un penjador darrere el grup. Per l'edat i la diversitat de la procedència podem suposar que es tracta d'un camp escola de formació de caps.¹⁸ Pot semblar una fotografia espontània, però no deixa d'estar carregada de significació. Encara que hi ha diversitat en el vestir, es manté una certa uniformitat (les botes i els calçatins, els anoracs, etc.). El rigor en la uniformitat que mantenen les noies de la foto, malgrat trobar-se en una activitat a l'aire lliure, demostra una forma d'autodisciplina que sacrifica, en funció de la identitat grupal, la manifestació de formes i tendències personals de vestir. Les peces de roba que formen l'uniforme deixen poc espai a la coqueteria, transmeten una imatge de modèstia i de feminitat continguda. Al mateix temps la fotografia posa en evidència la idea de companyonia i d'identitat compartida entre les responsables del guiatge de distints grups. Algunes duen les seves carpetes i els seus blocs per prendre notes, un fet que posa en evidència la disposició a millorar la formació. La composició de la fotografia —amb el grup posant davant el penjador de fulards— posa en evidència la voluntat de destacar que ens trobam davant un espai natural però que ha estat «colonitzat» amb instal·lacions com la que serveix per penjar els fulards i possiblement, encara que no surti a la foto, per fer de masteler a alguna bandera o banderí. Es tracta d'una construcció simple amb canyes de bambú i cordes però

¹⁸ El creixement de l'escoltisme va fer més evident la necessitat de formar els caps encarregats de les unitats, que en la majoria dels casos eren molt joves. Aquest va ser un tema que sempre va preocupar els escoltes, ja que no sempre es trobaven persones suficientment preparades. Es va fer front a aquesta necessitat amb dues fórmules. Una consistia en trobades de curta durada, els camps escola d'informació (CEI) o els camps escola de preparació (CEP). Solien ser acampades —en tenda o en casals, com ara Can Tàpera o Son Bono— de quatre o cinc dies de durada, en què s'impartia una classe intensa del mètode i d'organització escolta. Una segona modalitat tenia lloc de manera més permanent durant tot el curs, i durava un cap de setmana, generalment cada mes. Aquestes trobades amb més continuïtat rebien el nom de «FOCA», abreviatura de formació de caps. Els temes tractats eren diversos: el mètode escolta, l'organització del moviment o monogràfics sobre un tema. Es complementaven amb celebracions eclesiològiques, focs de camp, i l'aprenentatge de tècniques concretes, etc.

que denota habilitats en aquest tipus de construcció i més allà de la seva funcionalitat de penjador o de masteler, una forma de dignificar i magnificar els elements representatius de la identitat escolta. Cal tenir present que les canyes de bambú no es troben als boscs de Mallorca i, per tant, han estat transportades per muntar la instal·lació. És significatiu sobre el nivell d'accés a les càmeres fotogràfiques que tenien els escoltes d'aquella època el fet que a la fotografia surtin dues càmeres a més de la que servia per fer la fotografia.

LA NATURA COM A ESPAI EDUCATIU

La majoria de les fotografies que els escoltes han conservat estan fetes durant les excursions i els campaments. La descoberta de la natura i l'activitat al medi natural són eixos centrals del mètode escolta des dels inicis. Com altres mètodes de l'Escola Nova, la influència de l'higienisme, la valoració de l'exercici físic i dels espais oberts són elements clau de l'escoltisme. La natura aporta el medi més idoni per formar el caràcter dels joves i les joves escoltes, introduint l'esperit d'aventura i posant-los en situació de superar les dificultats i de valer-se per ells mateixos. La concentració urbana de la majoria de la població que es donava a principi del segle XX i que s'anirà reforçant al llarg d'aquell segle, feia especialment atractiva entre els joves una proposta que suposava deixar de banda la monotonia urbana o unes activitats d'ocupació de l'oci a les ciutats que eren fonamentalment passives. En el cas de l'escoltisme mallorquí dels anys seixanta i setanta, format majoritàriament per grups de procedència urbana, les sortides, les excursions i els campaments varen suposar descobrir un món rural que per a molts era poc conegut. La societat rural, cada vegada més amenaçada pel creixement d'una societat turística però que encara conservava moltes de les seves característiques, era en aquells anys poc coneguda per la joventut urbana. Com a alternativa a una escola tradicional, tancada en quatre parets i que donava l'esquena a l'entorn natural i social, l'escoltisme proposava descobrir la natura i la Mallorca rural amb els seus paisatges, els seus animals i plantes, la seva gent i la seva cultura. La natura es converteix en un espai lúdic, un espai que incita els joves a la imaginació i l'esperit d'aventura que presenta reptes que s'han de superar, però també en una font d'experiències i de descoberta de nous espais i formes de vida. L'excursionisme que l'escoltisme proposa comporta l'aproximació afectiva a un territori físic i cultural com una forma de fonamentar la construcció d'una identitat de país amb una llengua i una

cultura pròpies, i una personalitat diferent de la que de manera uniformada volia imposar el règim franquista a tot l'Estat.

Les sortides —excursions d'un o dos dies— i els campaments són les activitats que varen permetre als escoltes i les guies entrar en contacte amb la natura. Carregats amb les tendes de campanya i la motxilla, els grups escoltes sortien de les ciutats i els pobles per recórrer els camins. Les sortides eren una manera d'enfortir les relacions de grup, de posar en joc les capacitats de prescindir de les comoditats de l'entorn més quotidià, de fer exercici físic i de conèixer realitats diferents.

Els campaments possibilitaven una estada més llarga al medi natural, feien necessari acomodar un espai del bosc per tenir un mínim de serveis i feien possible exercitar les habilitats manuals per fer aquelles instal·lacions necessàries.

L'escoltisme mallorquí, com l'escoltisme català, neix molt lligat a l'excursionisme.¹⁹ Un excursionisme que té una motivació esportiva però també científica, política i cultural. Recórrer el país caminant, de forma pausada, observant-ne atentament les persones i els paisatges, era una forma de recupear una realitat que la cultura oficial i els mitjans de comunicació amagaven o presentaven d'una forma molt mediatitzada. Parlar amb la gent, descobrir el paisatge, la cultura popular i el patrimoni històric suposava recuperar referents d'una identitat col·lectiva diferent de la proposada per la dictadura franquista. Una realitat física i cultural que era exclosa d'una escola tradicional tancada en quatre parets i que donava l'esquena a la realitat que l'envoltava. Deixar constància d'aquestes experiències en imatges fotogràfiques, en una època en què les màquines instantànies començaven a estar a l'abast de molts, era una forma de reforçar el valor simbòlic d'aquesta descoberta.

A la fotografia 2 es pot veure un grup d'escoltes a principi dels anys seixanta caminant per una sendera de muntanya. No porten motxilles, cosa que fa pensar que es dirigeixen a fer alguna activitat o a visitar algun indret. Malgrat l'aparent espontaneïtat de la imatge, podem observar que hi ha la intenció de presentar el grup emmarcat en l'entorn d'un paisatge espectacular amb el barranc i la serralada de fons. La vista d'una síquia d'aigua acaba d'arrodonir el caràcter bucòlic de la imatge. Per aconseguir l'enquadrament el fotògraf s'ha allunyat del grup i ha sortit del camí per posar-se en un pla superior que faci possible la captura del grup i del paisatge que serveix de fons. Altres elements poden fer pensar en una certa composició, com és el tòtem de fusta i el banderí

¹⁹ Vegeu AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Barcelona d'excursió. Excursionisme i escoltisme més enllà del lleure ciutadà*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1999.

clavats a terra a primer terme. Els tòtems amb forma d'animals i els banderins són elements que apareixen molt sovint a les fotografies dels escoltes d'aquesta època. Eren elements simbòlics que servien per identificar un grup. Els tòtems, un element que els llobatons, que aleshores eren els grups dels més petits de l'escoltisme,²⁰ feien servir, inspirant-se en les tradicions de pobles que vivien en equilibri amb la natura, com els indis de Nord-Amèrica, representaven la identificació del grup amb les qualitats d'un animal. El tòtem era un dels elements que fonamentava el caràcter místic del mètode escolta i servia per reforçar el sentiment de compromís dels membres del grup amb la col·lectivitat i el personal per superar les dificultats i continuar en el camí del perfeccionament individual. Com també es pot veure, els escoltes de la imatge van uniformats. Com s'ha vist en el cas de la fotografia 1, l'escoltisme mallorquí d'aquesta època manté amb bastant de rigor l'uniforme, que serveix com un element d'identificació i al mateix temps de diferenciació amb altres grups juvenils o excursionistes. Al mateix temps l'uniforme esdevenia vehicle dels valors d'ordre i disciplina en la pròpia imatge corporal. L'uniforme estava pensat bàsicament per fer-lo servir al camp: botes, calcetins gruixuts, pantalons curts o falda per a les nines, camisa i capell o boina. Es pretenia un uniforme còmode i útil, que va anar evolucionant d'acord amb les modes i altres factors. Una evolució que queda clarament en evidència al corpus fotogràfic de l'escoltisme. L'uniforme es complementava amb les insígnies, ensenyes i altres distintius de cada grup o organització. Les insígnies eren elements d'identificació però també símbols del progrés personal de cada una de les etapes i proves superades. Un dels elements clau de l'uniforme escolta és el fulard, un «mocador» que es plega fins a formar un triangle que es revolta sobre si mateix i es col·loca al coll ajuntant les dues puntes sobre el pit i es trava amb un passador. Amb el temps els uniformes es varen anar simplificant i les normes de vestimenta es varen fer més flexibles, els banderins i els tòtems disminuïren la seva presència, en un procés que va anar eliminant aquells elements simbòlics que, malgrat haver fet una funció educativa, es podien identificar amb l'estètica militar i eren més propis de la fonamentació mística que d'una fonamentació pedagògica o psicològica de la metodologia educativa.

La representació fotogràfica de valoració de la natura i de la seva contemplació apareix molt sovint entre les fotografies de l'escoltisme mallorquí. Les muntanyes, els barrancs, els boscs o els penya-segats són l'escenari habitual de

²⁰ L'escoltisme catòlic mallorquí els anys noranta va introduir un grup per als més petits de vuit anys, que va anomenar primer *busquerets* i després *ferreterets*, que és el nom que tenen actualment.

moltes de les fotografies que feien els escoltes. Pujar dalt de les muntanyes i contemplar des del cim el paisatge, a més de representar una metàfora de completar amb èxit una tasca que exigia esforç i que posava a prova les capacitats personals, tenia un valor simbòlic associat a la idea d'abastar i gaudir de la visió de l'ampli territori que un reconeixia com a propi i amb el qual s'identificava. A la fotografia 3 es pot veure un grup d'escoltes dalt del puig de Massanella, a la mallorquina serra de Tramuntana, contemplant el paisatge. És manifesta la cara de satisfacció per la fita aconseguida i la voluntat de deixar-ne constància fotografiant-se devora la làpida amb el nom del puig.

La valoració de la natura que feia l'escoltisme mallorquí i l'associació entre aquesta i la descoberta d'un territori amb característiques pròpies de tipus ambiental i també culturals, que en principi es fonamentava en una idealització romàntica, es va anar fent cada vegada més compromesa. Amb el restabliment de la democràcia, la lluita per la conservació dels espais naturals que eren posats en perill pels forts interessos urbanístics va fonamentar compromisos més definits dels escoltes mallorquins. El 1989 l'escoltisme mallorquí va participar activament en la campanya per salvar de la urbanització la cala de Mondragó, un dels indrets tradicionals per als campaments escoltes. A la fotografia 4 es poden veure uns escoltes que, aplicant les tècniques d'escalada típiques de les activitats escoltes, col·loquen una pancarta a les murades de Palma amb la inscripció «Ara o mai. Salvem Mondragó».

LES HABILITATS DELS ESCOLTES

Un altre tema important en el corpus fotogràfic de l'escoltisme mallorquí és el que fa referència a la formació, el desenvolupament o els resultats de les habilitats manuals i esportives. La formació de les habilitats manuals, com en altres mètodes educatius inspirats en l'activisme, és un dels objectius importants del mètode escolta des dels orígens. És una de les dimensions educatives que no podien ser descuidades en un projecte d'educació integral com pretenia l'escoltisme i, a més, l'aprenentatge de tècniques manuals cobra un valor simbòlic fonamental a l'hora de formar el caràcter d'aquests homes i dones que han de saber desfer-se'n sols al medi natural. A les arrels de l'escoltisme catòlic català de la postguerra, amb tantes influències en l'escoltisme mallorquí, s'observa també una oposició al tecnicisme que pogués atrofiar les capacitats humanes per actuar directament i físicament sobre el medi. La importància de preservar el romanticisme en una època dominada per la tecnologia i de

lluitar contra el confort burgès que propugnaven autors com Saint-Exupéry —que va tenir influència en l'escoltisme català i mallorquí de final dels cinquanta i seixanta— reforçarà encara més el valor de les activitats manuals en el projecte educatiu de l'escoltisme mallorquí. Al llarg d'aquests cinquanta anys d'escoltisme mallorquí sempre han ocupat un espai important de les biblioteques escoltes els llibres i les fitxes sobre activitats manuals, moltes publicades per associacions escoltes de tot arreu. Especialment important en l'educació dels escoltes era la formació d'habilitats per fer les instal·lacions necessàries als campaments. Les activitats manuals relacionades amb l'artesanía popular —fer pa, modelar siurells o pastorets o treballar fibres vegetals com la palma per fer senalles i cistells— han servit també per aproximar els escoltes a la cultura popular mallorquina, i de la realització d'aquestes activitats ens n'ha quedat molta constància gràfica. Cal destacar també la importància que tenia l'aprenentatge de pràctiques necessàries per al bon funcionament de les acampades i els campaments com ara cuinar, rentar la roba o escurar, que en el cas dels homes suposava una iniciació a una pràctica que en aquella època a les famílies estava reservada a les dones.

La metodologia escolta implicava una relació disciplinada i organitzada amb la natura en funció dels objectius educatius. Els escoltes respecten la natura però a la vegada hi exerceixen les seves capacitats per ordenar l'espai, per construir les instal·lacions necessàries per fer més còmoda la vida al camp o per marcar simbòlicament el territori. Com el Robinson Crusoe de Daniel Defoe, els escoltes fan servir l'enginy i les habilitats manuals per domesticar la natura i fer-la més habitable. Com hem indicat en comentar la fotografia 1, els escoltes «colonitzen» la natura fent evidents amb arquitectures efímeres la seva presència i els seus signes d'identitat. Les instal·lacions escoltes no tan sols tenen un objectiu funcional sinó que també fan una funció simbòlica lligada a la demostració d'habilitats tècniques i a la dignificació de determinats espais, especialment els lligats a les manifestacions religioses, però també els que acollien els signes d'identitat o l'espai propi de cada grup o patrulla en el nucli del qual es trobava la tenda de campanya. La tenda de campanya en la qual els escoltes es refugiaven a les sortides i als campaments era un element simbòlic més. Era l'espai de referència de la patrulla, que procurava tenir-la sempre ben endreçada. Muntar les tendes era una de les habilitats bàsiques que havia de tenir un escolta. Als voltants se senyalitzaven els carrerons per on s'havia de passar per no trepitjar les plantes. Davant la tenda es plantava el banderí de la patrulla en el cas dels al·lots de 12 a 16 anys o el tòtem de la unitat dels llobatons, que eren els més petits. La configuració de l'espai d'acampada, en el

cas de campaments estables d'una certa durada, era una forma més d'establir una ocupació disciplinada de l'espai que comportava un ordre en la distribució espacial de les activitats. L'estructura dels campaments comportava la distinció entre l'espai reservat a les tendes: un espai que es completava amb instal·lacions complementàries per deixar-hi les motxilles o per penjar-ni els sacs de dormir; l'espai reservat a cuina i menjador amb les instal·lacions corresponents a la cuina, la taula per menjar i, en alguns casos, rebost; i els espais cerimonials en els quals es construïa l'altar per a les celebracions religioses, una instal·lació que solia demostrar el màxim nivell de capacitat de dominar les tècniques de construcció que tenia el grup. Als campaments es construïen també latrines un poc separades de la resta dels espais. Als espais cerimonials es construïen també els mastelers per col·locar-hi les banderes o els banderins. A la construcció d'aquestes instal·lacions es dedicava bona part del temps de l'acampada, i el grau de perfecció era una manifestació del nivell de formació i preparació del grup, per aquest motiu es conserven moltes fotografies d'aquestes instal·lacions. A la fotografia 5 podem veure una taula construïda amb troncs en un campament escolta d'hivern el 1963. Les instal·lacions fetes amb troncs es varen difondre molt per influència de l'escoltisme francès i per la publicació del llibre d'Albert Boekholt *Mains habiles*, que es va traduir al castellà el 1965, i l'any següent al català, en els dos casos a càrrec de l'editorial Vilamala de Barcelona. En la fotografia 6 es pot veure un espai de cerimonials al camp Sant Jordi de 2005, amb espai de formacions, altar, mastelers i instal·lacions de troncs i cordes. En aquest cas a la fotografia es veu una típica reunió de caps escoltes, que se solien fer al lloc de les cerimònies per preparar o revisar les activitats dels campaments. En el decurs dels anys les construccions més funcionals fetes als campaments, que en la majoria dels casos no eren molt còmodes, es varen anar substituint per mobiliari modern d'acampada i es varen anar introduint altres materials a més dels troncs i la pedra. A la fotografia 6, les instal·lacions, que mantenen una estètica tradicional, són fixes en un espai que és propietat del moviment escolta catòlic.

ELS CERIMONIALS ESCOLTES

Els cerimonials escoltes eren un altre dels elements bàsics del mètode escolta que queden àmpliament recollits a les fotografies. En el cas de l'escoltisme catòlic mallorquí, es combinen dos tipus de cerimonials: els tradicionals de l'escoltisme i els de tipus religiós propis de la confessionalitat catòlica. Les ceri-

mònies i els rituals tenen en el mètode escolta tradicional un alt valor simbòlic i, com varen observar Eric J. Hobsbawm i Terence O. Ranger, són un bon exemple del que ells anomenen *tradicions inventades* que serveixen per conformar noves identitats i que defineixen com el conjunt de pràctiques normalment regides per regles acceptades de forma explícita o implícita i de caràcter ritual o simbòlic que tenen per finalitat inculcar determinats valors i normes de conducta per mitjà de la seva reiteració, fet que automàticament implica la continuïtat amb el passat.²¹ Aquests actes que suposen la presència del grup uniformat i en formació s'inspiren en els rituals militars i suposen una forma de manifestar la disciplina, la cohesió i la identitat del grup. Molt s'ha escrit en relació amb la influència militarista en els orígens de l'escoltisme, encara que, com ha afirmat Eduard Vallory a la seva tesi sobre els fonaments ideològics i el desenvolupament històric de l'escoltisme en la seva dimensió internacional, al marge del que es pot esbrinar de l'anàlisi de les obres de Baden-Powell, no es poden confondre les idees inicials amb els principis desenvolupats a partir de 1920 pel moviment escolta internacional.²² L'escoltisme català i mallorquí accepta elements de la mística i l'estètica militar per reforçar els sentiments d'identitat i de disciplina, però rebutja el militarisme bel·ligerant que, a més, associa amb la cultura d'una dictadura franquista amb la qual es mostra molt crític. Ja Alexandre Galí, com s'ha dit, un dels mentors de l'escoltisme català de postguerra, havia intentat reconciliar l'esperit militar que era al rerefons d'algunes pràctiques escoltes amb la llibertat que per ell era el fonament de tota educació. El nucli central de l'argumentació de Galí, en una conferència a la Germanor de Noies Guies de Catalunya el 1958, és que el que és valuós d'aquest esperit militar no resideix en les formes, sinó en el fons. És un esperit militar que defineix com el lliurament total a una cosa que és superior a tot amb abnegació, disciplina i sacrifici. Per Galí la virtut màxima del sistema de Baden-Powell és haver sabut reconciliar aquest esperit militar amb un mètode absolutament contrari al mètode militar que es basa en l'acceptació lliure d'uns principis.²³ En la conformació d'aquesta tradició inventada a la qual es

²¹ HOBBSAWM, E. J.; RANGER, T. (comps.), *The invention of tradition*. Past and Present Publications: Cambridge, 1992, pàg. 3. (N'hi ha una edició catalana, *L'invent de la tradició*. Eumo: Vic, 1988.)

²² VALLORY I SUBIRÀ, Eduard. *L'educació en la ciutadania global. Estudi sobre els fonaments ideològics, el desenvolupament històric, la dimensió internacional i els valors i pràctiques de l'escoltisme mundial*. Tesi doctoral dirigida per REQUEJO COLL, Ferran i TUBELLA I CASADEVALL, Imma, Universitat Pompeu Fabra, 2007. En xarxa: <<http://www.tdx.cat/TDX-0425108-133115>> (29 de desembre de 2009).

²³ Vegeu SUREDA GARCIA, Bernat. «Una conferència de Alexandre Galí sobre el mètode del escultismo», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, 2003-2004 (22-23), pàg. 407-419.

feia referència citant Eric J. Hobsbawm i Terence O. Ranger, no tan sols intervenen elements de la cultura militar. Aquesta es combina amb les tradicions de les tribus índies d'Amèrica del Nord, amb la mística de l'època cavalleresca i l'èpica dels exploradors, dels pioners i dels *homes de frontera*. Com ha indicat Antoni Tort a la seva introducció a la traducció catalana de les obres de Baden-Powell, en els orígens del mètode escolta es combinen elements molt diversos i fins i tot contradictoris com l'esperit de disciplina i l'autonomia personal; l'acceptació de les normes i l'esperit d'aventura, l'esforç i el progrés individual i el treball en grup.²⁴ Possiblement aquesta combinació de principis educatius diversos va contribuir a la difusió internacional del mètode i al fet que aquest pugui tenir molts de matisos en la seva aplicació pràctica.

A l'escoltisme mallorquí, les cerimònies escoltes tradicionals tan sols es mantenen amb una certa puresa els anys cinquanta i seixanta. En aquests anys les cerimònies més habituals eren les formacions per pujar banderes i les promeses. Els investiments o les totemitzacions dels ròvers es feien de forma més ocasional. A partir dels anys setanta les cerimònies varen anar perdent formalitat o foren abandonades, encara que alguns reclamaven un retorn a les tradicions que consideraven fonamentals per mantenir la identitat escolta. Les formacions que es feien als campaments i que implicaven un protocol d'uniforme i de rigidesa corporal eren un contrapunt d'ordre i disciplina a una pedagogia que la major part del temps es fonamentava més en la llibertat de moviments, el joc, l'activitat lliure i l'exercici espontani. A la fotografia 7 es pot veure una cerimònia de promesa de la secció Pius XII de Palma feta dalt del puig de Sant Salvador a Felanitx el 1964. En aquest cas no hi assisteix cap capellà, com era habitual en aquest tipus d'actes. Com era usual, el cap de secció presidia la cerimònia. La funció del capellà conciliari no era mai presidir cap cerimònia, sinó beneir l'acte. A l'escoltisme els conciliaris no assumien mai cap autoritat jeràrquica. La manifestació de disciplina i d'ordre marcial que transmet la fotografia —fins i tot amb un dels assistents saludant com si el banderí de patrulla fos el fusell d'un soldat— es combina aquí amb altres elements simbòlics als quals ja s'han fet referència, el lloc on es fa l'acte és un punt elevat, dalt d'un puig, on es contempla una bona part del pla de Mallorca, del territori que conforma el país amb el qual els escoltes mallorquins es volen sentir identificats, que volen conèixer i millorar. La religiositat de l'espai queda manifestada, encara que a la fotografia no es vegi, per la presència darrere el grup d'una monumental creu.

²⁴ BADEN-POWELL, Robert. *Escoltisme per a nois*, Vic: EUMO, 2007.

Les cerimònies tradicionals de l'escoltisme es complementaven amb les pràctiques litúrgiques catòliques. Encara que l'escoltisme fos en els orígens un moviment no confessional, l'Església catòlica ben aviat va veure en l'escoltisme una forma de renovar la seva pastoral juvenil. L'Església mallorquina s'havia avançat molt a valorar les virtuts educatives de l'escoltisme. Poc temps després de les primeres experiències de Baden-Powell, el 1913 el bisbe de Mallorca Pere Joan Campins, per evitar que es donassin iniciatives laiques, impulsà la creació d'un escoltisme catòlic que tindria una àmplia difusió en distints pobles i indrets de Mallorca fins a mitjan dècada dels anys vint.²⁵ Com hem indicat, la recuperació de l'escoltisme els anys cinquanta del segle XX fou possible gràcies al suport de l'Església. El concordat de l'Estat espanyol amb la Santa Seu de 1953 donava autonomia a l'Església catòlica per crear les seves pròpies organitzacions juvenils. Amb aquest acord es pot dir que els grups escoltes catòlics sortien de la clandestinitat.²⁶ La manera com l'Església catòlica catalana, per influència francesa i amb aportacions pròpies com les de mossèn Antoni Batlle, va adaptar la litúrgia a les característiques dels escoltes és explicada en un magnífic estudi de Jordi Font i Plana, *Del joc a la festa. Escoltisme catòlic català (1930-1980)*.²⁷ L'escoltisme català i el mallorquí, que amb això com amb tantes altres coses seguia les directrius de Catalunya, es va amarrar de religiositat i va incorporar a les seves activitats les celebracions religioses i va donar als seus rituals tradicionals un simbolisme catòlic. El clergat més compromès amb l'escoltisme, els conciliaris que participaven plenament en les activitats de l'escoltisme, se situaven entre els més compromesos i decidits impulsors de les reformes litúrgiques que l'Església catòlica propulsava des del pontificat de Pius X per aconseguir una participació més activa dels fidels a les celebracions litúrgiques, que culminaran amb les aportacions del Concili Vaticà II. Les maneres i les formes de les litúrgies escoltes foren pioneres en molts de camps. Pius XII havia autoritzat l'escoltisme a fer la celebració eucarística al camp. La pròpia dinàmica de com-

²⁵ Vegeu CERDÀ MARTÍN, M. *L'Escoltisme a Mallorca (1907-1995)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

²⁶ CRUZ OROZCO, José Ignacio. «Entre la clandestinidad y la legalidad. El esculismo español en el primer franquismo (1939-1953)». CHOLVY, Gérard (ed.). *Le Scoutisme: Un Mouvement d'Éducation au XXe Siècle. Dimensions Internationales. Actes du colloque international tenu à l'Université Paul-Valéry, Montpellier III* (21-23 de setembre de 2000). Montpellier: Université Paul-Valéry, 2003, pàg. 249-263. Abans del Concordat ja funcionaven grups escoltes catòlics integrats en grups d'Acció Catòlica. Vegeu MARQUÉS I SUREDA, S. «El naixement de l'escoltisme catòlic gironí: el paper dels seminaristes i del clergat en el context preconiliar (1950-1962)». *Educació i Història, Revista d'Història de l'Educació*, 6 (2003), pàg. 56-79.

²⁷ FONT PLANA, J. *Del joc a la festa. Escoltisme catòlic català (1930-1980)*. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat, 2002.

binació de les normes litúrgiques amb les formes de fer dels escoltes va donar lloc a estils propis a l'hora d'organitzar les celebracions religioses. Les situacions i els elements de la natura es varen integrar en la forma de fer aquestes celebracions: altars construïts amb troncs o pedres o a les soques dels arbres, misses celebrades a les platges o a la muntanya a la sortida del sol, etc. Es tenia especial cura en la participació dels assistents: preparacions prèvies, celebració de cara als assistents, incorporació de lectures i cants escoltes, etc.

A la fotografia 8 es pot veure una celebració religiosa a principi dels anys seixanta feta al camp, en un racó pedregós i fent servir un tronc d'altar. La intimitat i el recolliment de la celebració no evita que el fotògraf s'hagi separat del grup per captar l'instant amb un contrapicat que reforça el caràcter simbòlic de la situació. La fotografia vol expressar el caràcter original i innovador de les litúrgies escoltes, la seva integració en una cultura participativa i austera que cerca els aspectes més autèntics i íntims deslliurant-se dels aspectes formals. Tan sols la casulla del capellà ens permet identificar el caràcter religiós de l'acte. L'entorn natural pedregós, gens transformat, ajuda a remarcar el simbolisme intimista de la trobada i la continuïtat de l'acte amb el conjunt de les activitats dels escoltes.

Al mateix temps, com s'ha comentat, en altres ocasions, els espais de celebració litúrgica es converteixen en elements centrals del campament i es dignifiquen i solemnitzen amb instal·lacions lluides. A la fotografia 9 es pot veure una missa en la trobada anual dels escoltes per Sant Jordi el 1961, a la qual també assistien familiars i amics. Com mostren moltes altres fotografies, en aquest cas l'altar està integrat en una instal·lació de troncs i cordes, que s'anomenava «PH», feta per dignificar l'espai litúrgic. És la primera vegada que a Mallorca es va fer servir aquest tipus d'instal·lació d'influència francesa que, a partir d'aquest moment, tindrà un gran presència entre els elements decoratius fets pels escoltes als campaments. Els escoltes amb els seus banderins hi assisteixen uniformats i en formació.

Els anys seixanta i principi dels setanta els capellans dels grups escoltes s'integraren plenament en les unitats i participaven plenament en totes les activitats escoltes fins al punt de tenir problemes amb els rectors de les parròquies, que haurien volgut un escoltisme més integrat en la pastoral parroquial.²⁸ A partir de principi dels anys setanta alguns sectors de l'escoltisme mallorquí començaren a qüestionar distints aspectes de la metodologia tradicional com era la separació

²⁸ MOVIMENT ESCOLTA I GUIATGE DE MALLORCA. *Converses sobre l'escoltisme. XXV Aniversari 1956-1981*, Palma: Delegació Diocesana d'Escoltisme, 1981, pàg. 85-111.

d'homes i dones, els rituals tradicionals o la confessionalitat catòlica. La confrontació entre distintes formes de concebre l'escoltisme acaba amb una escissió el 1975, amb la creació d'Escoltes de Mallorca, de caràcter aconfessional.

CONCLUSIONS

Ningú actualment no nega el valor que com a documents històrics tenen les fotografies, però no sempre és fàcil per a l'historiador anar més enllà de l'ús d'aquest material com a element d'il·lustració. La síntesi històrica acaba normalment amb un text escrit i per aquest motiu és molt més fàcil integrar els testimonis i les fonts escrites que no les icòniques. La utilització de les fotografies i de les imatges en general com a documents històrics obliga a una traducció textual d'informacions gràfiques, i aquesta traducció, com totes, pot trair el sentit de la imatge, o almenys introdueix una intervenció subjectiva que a l'historiador pot semblar-li menys científica. Si no ens deixam influir pel positivisme ingenu, haurem de reconèixer que els testimonis escrits són tan parcials i subjectius i exigeixen el mateix nivell d'interpretació i traducció que les imatges i fotografies.

En aquest article hem volgut interpretar les fotografies que s'han conservat de les activitats de l'escoltisme i guiatge catòlic de Mallorca complementant la informació que aquestes ens aporten amb altres fonts, per demostrar que les fotografies ens donen dades sobre la cultura educativa i les activitats d'aquests moviments juvenils que seria difícil obtenir d'altres fonts. A més, la gran quantitat de fotografies arrellegades ens ha permès contextualitzar cada imatge en un corpus ampli, per veure que el conjunt de les imatges, malgrat estar fetes per molts de fotògrafs, participen d'uns codis gràfics i d'una intencionalitat comunicativa que és bastant comuna. Aquesta coincidència a l'hora de seleccionar temàtiques, composicions i elements simbòlics es pot atribuir al fet que la majoria dels autors de les fotos són els mateixos escoltes i que, per tant, participen d'una mateixa cultura i forma d'interpretar el que és important i el que no, el que és valuós conservar en imatges i el que és accessori. Aquesta coincidència es dona més clarament fins als anys setanta, etapa en la qual hem centrat especialment aquest article. A partir de final dels setanta, la generalització de l'ús de màquines fotogràfiques i després l'abaratiment de costos que ha suposat la fotografia digital, esdevindran factors tècnics que coincidiran alhora amb la pèrdua d'homogeneïtat de la cultura educativa i de les activitats de l'escoltisme, fet que també es manifestarà en les fotografies que faran els escoltes.

El corpus fotogràfic analitzat posa en evidència que les fotografies que els escoltes han conservat manifesten, en un llenguatge icònic, format per plans, angles, gests i actituds corporals, composicions, etc., els valors i els principis que conformen el seu model educatiu. Un model educatiu que valora la formació d'homes i dones actius, responsables, hàbils i austers, amb capacitat de col·laborar amb els altres, que valora la natura com a espai educatiu en el qual els joves i les joves poden posar a prova les seves capacitats. Un model educatiu que dóna importància a una religiositat viscuda i interioritzada i que propugna un cert compromís cívic basat en la descoberta dels trets naturals, culturals i socials d'un territori que ha de ser viscut com a propi i estimat.

Fotografia 1. Grup de guies. 1965-69.

Foto cedida per Tona Mas. Fons fotogràfic: 50 anys d'escoltisme i guiatge catòlic a Mallorca.

Ref.: 0262

Fotografia 2. Sortida (excursió) de l'agrupament Amor Diví (Pares Teatins).

Inicis del moviment. 1962-63. Foto cedida per Pep Sabater.

Fons fotogràfic: 50 anys d'escoltisme i guiatge catòlic a Mallorca.

Ref.: 4926

Fotografia 3. Sortida d'una colla de novells del Clan Pius XII. 1960-65.

Foto cedida per Mª Antònia Pujol. Fons fotogràfic: 50 anys d'escoltisme i guiatge catòlic a Mallorca.

Ref.: 0180

Fotografia 4. Murades de Palma. 1989.

Foto cedida per l'arxiu del Moviment Escolta i Guiatge de Mallorca.

Fons fotogràfic: 50 anys d'escoltisme i guiatge catòlic a Mallorca.

Ref.: 1830

Fotografia 5. Taula feta al camp d'hivern a Can Barba (vall d'en Marc, Pollença), del 2 al 5 de gener de 1963. Foto i arxiu de Miquel March. Fons fotogràfic: 50 anys d'escoltisme i guiatge catòlic a Mallorca. Ref.: 0097

Fotografia 6. Reunió de caps al camp Sant Jordi. 2005.

Foto cedida per Albert Palou. Fons fotogràfic: 50 anys d'escultisme i guiatge catòlic a Mallorca.
Ref.: 3488

Fotografia 7. Sortida de la secció Pius XII. Sant Salvador, Felanitx. 1964. Cerimònia de promesa.

Foto cedida per Miquel March. Fons fotogràfic: 50 anys d'escultisme i guiatge catòlic a Mallorca.
Ref.: 0158

Fotografia 8. Sortida de clan de l'agrupament Crist Rei-Viver-Palma. 1966-67.
Foto cedida per Jobita Mayol. Fons fotogràfic: 50 anys d'escolisme i guiatge catòlic a Mallorca.
Ref.: 0779

Fotografia 9. Missa al camp Sant Jordi. 1961.
Foto cedida per Pep Sabater. Fons fotogràfic: 50 anys d'escolisme i guiatge catòlic a Mallorca.
Ref.: 4932